

УДК 340.1

ВЛАДА ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ПРАВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ**POWER AS A DETERMINANT OF LAW: PHILOSOPHICAL AND LEGAL INTERPRETATION**

Цуркан-Сайфуліна А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Влада і право є концептами, що зазвичай розглядаються у вузькому контексті примусовості правових норм. Влада є чимось зовнішнім щодо права. Однак у статті пропонується підхід, відповідно до якого владний характер права зумовлений самим існуванням правової реальності. Запропоновано три аспекти такого підходу: перший пов'язаний із проблемою легітимації права, другий визначається проблемою авторитетності права, а третій – його об'єктивності.

Ключові слова: право і влада, владність права, авторитетність права, легітимація права, правовий примус.

Власть и право являются концептами, которые обычно рассматриваются в узком контексте принудительности правовых норм. Власть выступает чем-то внешним по отношению к праву. Однако в статье предлагается подход, согласно которому властный характер права обусловлен самим существованием правовой реальности. Предложено три аспекта такого подхода: первый связан с проблемой легитимации права, второй определяется проблемой авторитетности права, а третий – его объективности.

Ключевые слова: право и власть, властный характер права, авторитетность права, легитимация права, правовое принуждение.

Power and law are the concepts that are generally considered in the narrow context of coercion of law. The power is something external to the law. However, author proposes an approach under which the imperious nature of law caused by the existence of legal reality; in that case power is a feature of law. Article examines three aspects of this approach: the first is associated with the problem of legitimation of law; second is defined by the problem of authority of law, and the third by its objectivity.

Key words: law and power, power of law, legitimacy of law, authority of law, legal coercion.

Постановка проблеми. Однією з найбільш складних і актуальних філософсько-правових проблем, що супроводжують історію рефлексій щодо права протягом тисячоліть, є детермінованість права владою. Справді, жодна концепція праворозуміння, жодна течія філософсько-правової думки не оминала увагою проблему зв'язку права і

влади. При цьому формувалися діаметрально протилежні думки й переконання, застосовувалася різна аргументація, основана на різних типах методологій. Сучасна ж філософія права дещо відійшла від цих проблем, зосередившись на питаннях правової феноменології та антропології, у зв'язку з чим можна стверджувати про все більшу пере-

орієнтацію філософії права на питання людського розвитку в праві й правових передумов добробуту людини. Водночас зв'язок влади і права, безумовно, продовжує бути питанням, що стосується глибинних пластів філософсько-правових рефлексій. Їх розгляд під кутом зору сучасної методології може відкрити нові грані розвитку правової реальності.

Стан дослідження. Сучасна філософія права мало цікавиться питаннями владної зумовленості права. Зазвичай вони перебувають у площині проблеми верховенства права, що не дає змоги повною мірою охопити всі грані й іпостасі зв'язку влади і права. Окремих питань у цьому контексті торкалися Ю. Оборотов, С. Алексєєв, В. Ляшенко, В. Завальнюк, В. Четвернин та ін. На сьогодні ж перед філософією права стоїть завдання комплексного осмислення феномена владної детермінованості права, що відсилає до глибинних аспектів функціонування сучасної правової реальності.

Мета статті полягає у філософсько-правовій характеристиці деяких аспектів владної зумовленості права, що пов'язані з антропологічними та соціальними характеристиками правової реальності.

Виклад основного матеріалу. На тлі бурхливого розвитку політичної філософії, міжнародно-правової теорії, а також юридичної антропології, які засвідчують, що право іноді набуває власних форм владного впливу на суб'єктів, правовий дискурс виглядає таким, що недооцінює проблеми владної зумовленості права. Відтак зв'язок права й сили, яка є неодмінною підставою влади, є й філософсько-правовою проблемою, адже в ній відбиваються фундаментальні питання природи права, його розвитку та різноманітності за сучасної доби.

Як видається, одним із найбільш перспективних напрямів осмислення владної детермінованості права є розгляд цієї проблеми під кутом зору юридичної антропології, яка сьогодні стає домінуючою філософсько-правовою парадигмою [1]. Із погляду антропологічного підходу, право як соціальний інститут – складний артефактний феномен, який утілює в ідеальній формі суттєві обмеження тих взаємодій, частиною яких вони були раніше і які вони опосередковують у сьогоденні [2, с. 13–15]. Під артефактами необхідно розуміти елементи, з яких складається культурне середовище і які є сутністю трансформації дійсності, що входять у попередні історичні форми. Іншими словами, артефакти – це всі вияви людської життєдіяльності, безпосередній життєвий світ людини. Згідно з таким підходом, артефакт культури водночас становить собою матеріальне й духовне або символічне явище [3, с. 100]. Якщо розглядати право як артефакт, то це означає, що право не є фактом, тобто це не те, що дане людині, а те, що зроблено нею. Оскільки право є артефактом, а отже, творенням рук людських, то й сам процес творення, як і саме творіння, ми можемо контролювати й аналізувати. М. Вартофський зазначав, що розуміє артефакт, відповідно до доброї аристотелівської традиції, тобто як усе те, що створюється людьми шляхом перетворення природи й самих себе. Сюди входять і форми соціальної організації, і взаємодії, і мова, і форми технологій, і навички праці [2, с. 15]. У цьому зв'язку вчений виділяє два фундаментальних артефакти, завдяки яким людина відрізняється від представників тваринного світу – мову та знаряддя праці, тобто людина сама створює для себе умови діяльності, завдяки яким вона підтримує своє існування, а конкретніше – такими умовами є мова й соціальна організація.

Право як соціальний інститут належить, на думку М. Коула, до третього рівня артефактів за шкалою М. Вар-

тофського [4, с. 11–12]. Це так звані можливі світи, які являють собою варіанти змін у подальшій практичній діяльності. Артефакти третього порядку надають забарвлення й життєвості тому світові, який ми сприймаємо. Форми поведінки, набуті в результаті взаємодії з третинними артефактами, надають людині можливості виходити за межі вирішення безпосередньо практичних завдань. З огляду на це кожне артефактне явище є інтегративною характеристикою людського мислення.

Розгляд права з погляду третього типу артефактів є важливою передумовою розгляду його владної зумовленості. Справа в тому, що традиційно питання зв'язку права й влади розглядаються в контексті досягнень юридичного позитивізму, адже тут безпосередньо досліджуються змістові та формальні зв'язки змісту права й функціонування публічної влади. Як видається, такий підхід не можна визнати продуктивним через те, що отождолення влади та державної влади чи публічної влади є некоректним. Понад те, важливо розглядати владність як властивість сучасного права, що лежить, у тому числі, за межами його зв'язку з державою. У цьому сенсі проблема владної зумовленості права напругу пов'язана з його легітимацією та соціальним визнанням обов'язковості й примусовості правових приписів.

Артефактність права простежується як соціальний інститут у межах пояснення, демонстрації права, на рівні його легітимації. Легітимацію можна описати як об'єктивацію другого порядку, легітимація створює нові знання, які є необхідними для інтеграції смислів. Вона потрібна для реальності права – інституту, означає його історичність і наслідування наступними поколіннями як традиції. Формули легітимації повинні бути переконливими й послідовними, адже компенсується те, що індивідуі недоступний першопочатковий сенс інституту. Лінгвістичні об'єктивації та символічні позначення реальності є найпоширенішими способами легітимації права¹. Система легітимації ґрунтується на мові й використовує її як свій головний інститут: інститут права представлений правовою мовою, правовими теоріями, юридичними термінами, різноманітними його інтерпретаціями в етиці, філософії й релігії.

Створені людиною важелі правосуддя, котрі можуть навіювати страх, подані в символічній формі, постають як право, а також є способом легітимації права. Так, атрибутами монархів VIII ст. були меч, за допомогою якого вони боролися зі злом; скипетр – символ правосуддя, яке ними чинилося, корона – символ даної Богом влади. В актуальній людській поведінці всі ці «репрезентації» права залишатимуться «мертвими» доти, поки не будуть затребувані.

Владність права з погляду вчення про артефакти та в контексті теорії легітимації права пов'язується, отже, з тим, що правова реальність утворює особливий світ комунікації і мислення, зі своїми характерними структурами, які не повторюються в інших соціальних просторах. Владний характер права з цих позицій тлумачиться не як форма примусу, не як його наслідок чи мета, а як специфічна риса правових комунікацій і мови права.

Усі рівні легітимації є артефактними явищами, оскільки «принципово властивість людського артефакту є те, що його виробництво і застосування, а також навички володіння ним можуть передаватися від індивіда до індивіда й від покоління до покоління, зберігаючись протягом тривалого часу в межах певної соціальної групи. Символічне передання подібних навичок у виробництві, відтворенні та застосуванні артефактів, тобто навчання навичок і умінь, – це той контекст, у межах якого імітація діяльності стає помітною рисою людської діяльності, за допомогою символів породжує особливий клас артефактів, які можна назвати символами» [4, с. 15].

Саме символічна форма права зумовлює його владний характер як інструмента регуляції поведінки. Цікавою

¹ Мовний аспект легітимації права як фактор його владної забезпеченості розвивається в межах аналітичної філософсько-правової традиції, яка, як видається, недооцінена пострадянськими дослідниками. Водночас сьогодні з'являються публікації, присвячені проблемам лінгвістичного конструювання правової реальності [5].

в цьому контексті є позиція А. Токарської, яка пише, що Норми не повинні суто довільно привноситись у суспільне буття, а навпаки, мають виявлятися в контексті останнього як оптимальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Інакше ці норми підтверджуватимуть свою суспільно-буттєву ірелевантність, не діятимуть *de facto*. Так, правова держава стає можливою лише як підсистема правового суспільства, що немислимо в умовах поляризації «букви» та «духу» закону, а тому має бути самоорганізовуваною системою, яка прагне до комунікативного балансу, взаємної відповідальності й рівноправності [6, с. 15]. Звідси випливає, що нормування соціальних взаємодій за допомогою права вже є актом вияву влади в суспільстві, причому влади, що не є обов'язково державно-похідною. І ця влада буде тим вищою, чим вищим є авторитет права.

Авторитетність права залежить від політико-правового режиму, тобто від ставлення до права осіб, наділених владою, і в цьому виявляється ще один важливий елемент владного дискурсу, що формується довкола права. Якщо чиновники та (або) представники правлячої партії чи стану керують суспільством за допомогою не лише права, а й невідповідних йому наказів, велінь, розпоряджень, то підвладні з недовірою ставляться до права загалом або до тієї його частини, яка найбільше схильна до деформації через свавільні накази представників влади. Такий режим (порядок правління) притаманний, як зазначається, деспотичним, поліцейським, чиновницько-поміщицьким, партійно-бюрократичним і аналогічним державам із хитким, неповним правопорядком. Із цього приводу В. Четвернін пише, що, оскільки різні суспільства можуть бути побудовані на основі різних ідеологій, коли в основі одних лежить ідея свободи й рівності, а в основі інших – ідея насилля, і зміст поняття «право» є різним. У силовій («потестарній») соціокультурі право – це різновид насильства. У лібертарній соціокультурі право – це система загальнообов'язкових норм, що забезпечує свободу, рівну для всіх дієздатних суб'єктів, тобто соціальний інститут, який захищає ненасильницьку діяльність і пригнічує агресивне насильство [7, с. 19].

Відповідно до цих двох владних моделей легітиматії права, утворюються ніби два шари, рівні правопорядку: 1) для носіїв влади обов'язковими є норми підлеглості, організацію й розподіл повноважень (норми та принципи партійної, державної, військової дисципліни); крім того, держава визначає для своїх служителів кілька груп норм, дотримання яких є обов'язковим або бажаним (норми, які регулюють статуси станів; деякі майнові, сімейні, релігійні відносини, процесуальні правила й ритуали правосуддя тощо); 2) набагато ширший прошарок суспільних відносин (між приватними особами, між підданими та представниками влади) регулюється і правом, і свавільними веліннями правлячих осіб, організованих у державу. Ці веління мінливі й непередбачувані; тому навіть законослухняна поведінка підданих не створює міцного та бездоганного правопорядку, оснований на авторитетному праві. Суспільний лад у таких державах підтримується силою й оперативними діями влади, а не стабільним правом. Саме право в таких державах загалом є малоавторитетним, а загальною відомістю й визнанням користується переважно кримінальне право, оскільки страх перед покаранням є опорою таких режимів.

Недостатня авторитетність права в державах, які прагнуть створити міцний правопорядок без прогалин, покладає на владу додаткове навантаження: державі доводиться докласти додаткових зусиль для підтримання правопорядку, зміцнення законності, розширення та посилення органів, що охороняють право від порушень. Авторитетність права і його галузей, норм, інститутів залежить від їх справедливості й ефективності. У цьому зв'язку слушно є думка Ю. Оборотова, який пов'язує авторитетність права з таким процесом, як інфляція права. На його думку, інфля-

ція права виражена в невідповідності кількості правових нормативів соціальним потребам людини та суспільства. Особливо помітною ця інфляція є у сфері законотворчості, де кількість законодавчих актів може переходити всі розумні межі. Прагнення до все більшої кількості законів, на думку дослідника, не зумовлює підвищення їхньої ефективності, а, навпаки, робить їх в очах населення все більш приниженими. Інфляція права виражається також у вигляді невідповідності положень і нормативів чинного законодавства нормам Конституції, винесенні владних рішень, що розходяться з вимогами верховенства права тощо [8, с. 91]. Але найбільш примітним у контексті досліджуваної проблеми авторитетності права як фактора його владної забезпеченості є висновок Ю. Оборотова, відповідно до якого інфляція у правовій сфері – це свідчення неспроможності державної влади відповідати принципам і вимогам правової держави [8, с. 92].

Владний характер права також прямо пов'язаний із тим, які функції воно виконує. Не вдаючись у полеміку із представниками загальнотеоретичної юриспруденції, котрі досліджують функціональну природу права, зазначимо лише, що з погляду філософії права ключовою функцією права є забезпечення справедливості. Під справедливістю, як правило, розуміють зв'язок змісту права з інтересами впливових у цьому суспільстві соціальних груп, із масовою (буденною) правосвідомістю більшої частини суспільства, з формами суспільної свідомості (релігія, мораль, звичаї), а також здатність права протистояти свавільлю й виявам грубої сили, створити в суспільстві стабільність і правопорядок. Справедливість права в будь-якому випадку означає, що право не породжує масовий протест проти правопорядку, зберігає можливість вирішувати соціальні, групові, індивідуальні конфлікти в наперед визначеній і загальнодоступній процесуальній формі. Такий ціннісний статус справедливості дає змогу говорити про те, що вона є основоположною правовою цінністю [9, с. 107], а відтак ефективне забезпечення справедливості є ключовим фактором влади права.

Під ефективністю права розуміють таку можливість здійснити його, що відзначається зрозумілістю, загальноновідомістю й несуперечливістю правових норм, їхньою системністю хоча б у значенні нерозривності зв'язків матеріально-правових і процесуальних норм, узгодженістю й взаємною збалансованістю соціальних цілей норм і юридичних засобів досягнення цих цілей, підкріпленістю права дієвою системою органів правосуддя та інших правоохоронних органів.

Авторитетність права рідко ґрунтується на масовому визнанні його цінності й поваги до нього. Ніхто не любить право загалом – люди відчувають високу повагу до своїх прав (майже завжди вважаючи їх недостатніми), визнають вимушену необхідність виконання багатьох обов'язків, ставляться до низки заборон як до неприємної перешкоди, але побоюються порушувати їх. Одна з особливостей особистої цінності права полягає в тому, що воно має бути актуалізованим, а тому його вплив на індивідів не завжди є безпосереднім. Право, яке за своєю соціальною роллю покликає запобігати злу й припиняти його, здатне породжувати не любов, а усвідомлення його обов'язковості й неминучості, побоювання порушити його, розуміння необхідності порівнювати свої дії з правом.

Нарешті, іще одним важливим філософсько-правовим аспектом владної забезпеченості права є його об'єктивність, що тісно пов'язана з властивостями нормативності та загальнообов'язковості. С. Алексєєв указує, що явища із галузі суто суб'єктивного порядку належать до рівня об'єктивного права. У цій трансформації суб'єктивних прав людини в явища, що розуміються об'єктивно, учений убаचाє найголовніший перелом у світі правових феноменів і уявляє за всю людську історію, який зумовлює «корінний перелом» у праворозумінні: від

розуміння права як незмінного атрибута влади, виключно силового, владно-державного встановлення до розуміння права як притулку від свавілля влади, правової сфери свободи, самовизначення й самодіяльності осіб, яка захищена юридично [10, с. 111]. Владний характер права тут виражено в тому, що воно протистоїть сваволі влади, виступаючи сферою захищеності приватних і публічних інтересів. Причому ця влада не є зовнішньою щодо права, тобто такою, що походить від держави чи іншого публічно-владного суб'єкта. Ця влада є самим правом, із яким держава має рахуватися.

Висновки. Філософсько-правові інтерпретації владної зумовленості права мають на меті показати, що владний характер як специфічна риса права може розглядатися й поза державним контекстом. Продемонстровано аспекти зв'язку влади і права – його авторитетність, об'єктивність, наявність внутрішніх механізмів легітимації та забезпечення ефективної моделі справедливості, які вже зумовлюють те, що право постає як своєрідна специфічна форма владарювання. Це владарювання виражене не стільки у відносинах підкорення, скільки в специфічних виявах юридичної конструкції правової реальності, яка вимагає від людей певної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завальнюк В.В. Антропологічне осягнення правової реальності: юриспруденція на перетині епох : [монограф.] / В.В. Завальнюк. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – 206 с.
2. Вартофский М. Модели: репрезентация и научное понимание / М. Вартофский. – М. : Прогресс, 1988. – 507 с.
3. Ляшенко В.М. Право як соціальний інститут / В.М. Ляшенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 1999. – Т. 6. – С. 98–109.
4. Коул М. Культурные механизмы развития / М. Коул // Вопросы психологии. – 1995. – № 3. – С. 5–30.
5. Оглезнев В.В. Аналитическая философия, юридический язык и философия права / В.В. Оглезнев, В.А. Суровцев. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2016. – 236 с.
6. Токарська А.С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / А.С. Токарська. – К., 2008. – 35 с.
7. Четвернин В.А. Институциональная теория права / В.А. Четвернин, А.В. Яковлев. – М. : ГУ-ВШЭ, 2009. – 25 с.
8. Оборотов Ю.Н. Инфляция власти и права как индикаторы слабого государства / Ю.Н. Оборотов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2011. – Т. IX. – С. 89–97.
9. Горобец К.В. Аксиосфера права : философский и юридический дискурс : [монограф.] / К.В. Горобец. – О. : Фенікс, 2013. – 218 с.
10. Алексеев С.С. Избранное / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 2003. – 400 с.